

LIDOVÉ ZVYKY Krkonoš

SPRÁVA KRKONOŠSKÉHO NÁRODNÍHO PARKU

www.krnap.cz

EVROPSKÁ UNIE
EVROPSKÝ FOND PRO REGIONÁLNÍ ROZVOJ
PŘEKRAČUJEME HRANICE

Obecně vzato, lidové zvyky a obyčeje jakožto součásti kulturních tradic kdekoliv ve světě jsou spjaty s každodenním životem tamních obyvatel. Ten je vždy určován a ovlivňován přírodním prostředím, způsobem obživy, historií, též náboženským, společenským či ekonomickým zázemím a řadou dalších ukazatelů. Důležitou roli hrají i jazyk a národnost, respektive etnicita. Vše je vzájemně provázáno a výsledkem dlouhodobého procesu jsou specifické kulturní projevy, zvyky a tradice dané oblasti, které si členové společnosti předávají z generace na generaci. Sdílené tradice se též v průběhu času vyvíjejí, přetvářejí a jinak mění. Je tedy pochopitelné, že lokální kultura se v různých obdobích v různých regionech projevuje rozdílně: oslava narození dítěte u beduinů na rozpálené Sahaře na počátku 21. století bude probíhat velmi odlišně od oslavy narození dítěte v rodině pravoslavného mužíka na ruském venkově v polovině 19. století.

Zůstaňme ale v Krkonoších, blízkém Podkrkonoší a Horním Pojizeří (na Trutnovsku a Semilsku). Netřeba popisovat ráz krajiny, která horalům ztrpčovala každodenní práci a vystavovala je radě nebezpečí, zvláště v zimním období. Každopádně nesmíme zapomínat, že život a práce v extrémních horských podmínkách formovala nejen fyzický, ale i psychologický profil horských hospodářů, který – podpořen vírou v Syna, Otce i Ducha svatého – odrážel jejich výklad světa. Historicky patří Krkonoše spíše k okrajovým, tím pádem izolovaným oblastem. Většího

zájmu z centra se těší až od poloviny 19. století s nástupem turismu a jeho pozdějším vzrůstem. Z toho důvodu zde přinejmenším až do poloviny 20. století lidé praktkovali množství tradic a zvyků, které už „v kraji“ (rozuměj v nižších polohách jižně pod horami) byly zapomenuty. Déle než pět století v horách a podhůří žili ve více či méně poklidné atmosféře Češi a Němci. Jejich kultura, zvyky a tradice, pevně stojící na křesťanských základech (s příměsí pohanských přežitků) v horách pána Krakonoše/Rübezahla, se po staletí vzájemně prolínaly, obohacovaly a ovlivňovaly. Můžeme však vysledovat i specifické zvyky české či německé.

V moderních dějinách nastal naprosto klíčový zlom po 2. světové válce, kdy byla nadpoloviční většina původních obyvatel Krkonoše a Podkrkonoší, takřka všichni německy mluvící, nucena opustit rodný kraj a domovy. Prázdné chalupy v horách většinou poté sloužily, a dodnes slouží, jako rekreační objekty. Do domků v nižších polohách se nastěhovali noví nájemníci – buď z blízkého pohraničí, nebo „z kraje“.

S touto historickou skutečností šla ruku v ruce vzrůstající modernizace, průmyslová výroba a kolektivizace zemědělství v 50. a 60. letech 20. století, což zapříčinilo odliv mladých lidí z vesnic do měst. Během jedné generace se proměnila nejen skladba obyvatelstva Krkonoš a Podkrkonoší, ale i tradiční způsob obživy, vše zanechalo nesmazatelnou stopu v krajině. Připočteme-li k tomu dobový odklon od církve a vnímání náboženství jako „opia lidstva“, dojdeme zákonitě k výsledku, který značnou měrou ovlivnil kulturní zázemí v nejširším slova smyslu, tedy i vnímání a praktikování lidových tradic, krkonošského nářečí, zvyků a obyčejů, které se čím dál rychleji vytrácely. Tento proces pokračoval i v dalších desetiletích.

V současné době si některé zvyky připomínáme a k tradicím se snažíme vracet. Ačkoliv si to často někdo nechce připustit, nit byla zkrátka z větší části zpretrhána a naše snažení působí často prefabrikovaně, komicky až kýčovitě. Čas běží neúprosně a aktivity a rituály, dříve důležité či nepostradatelné, byly postupně vytěsněny do pozadí a nahrazeny jinými, novými. Minulé úctyhodné modly, situace prostoupené tajemnou až mystickou atmosférou nebo vážené dny, na které se lidé těšili, jsou dnes vyprázdněny a postrádají hlubší význam. Plynulé návaznosti už sice nedosáhneme, ale netřeba být skeptičtí, jak jsme poznamenali na začátku: tradice se v průběhu času vyvíjejí, přetvářejí a jinak mění, tak tomu bylo

vždy. Pamětníci a praktici „starých časů“ už nejsou mezi námi, tak nám nikdo z „generace na generaci“ tradici nepředá. Ono by ani v současnosti nebylo možné pokoušet se kopírovat životní styl budních hospodářů v 19. století se vším všudy, to bychom působili přinejmenším jako velcí podivíni. Naštěstí se z konce 19. a ze 20. století dochovalo poměrně dost materiálů: rukopisů, knih, časopiseckých článků a zpráv. Díky všímavým a pracovitým badatelům, spisovatelům a nadšencům je paměť zachycena v knihách a archívech. Je jen na nás, jestli dokážeme důstojně navázat a rozvíjet kulturní dědictví vytvořené našimi předky tak, aby korespondovalo se současným stavem společnosti.

Cílem následujících stránek je přiblížit čtenáři především významné, ale i každodenní slasti a strasti „obyčejných“ lidí, žijících v 19. a 1. polovině 20. století v Krkonoších a blízkém Podkrkonoší. Záměrně je místy použito výpovědí starousedlíků z české části Krkonoše (Jilemnicko) v krkonošském nářečí. Jazyk, jeho obsah i forma v originální podobě, představuje nejautentičtější doklad toho, jak místní lidé vnímali a interpretovali realitu, která je obklopovala. Výpovědi pamětníků *(které jsou v textu uvedeny kurzivou a vždy je uvedeno, odkud pamětník pocházel a kolik mu bylo let)* sesbíral v roce 1923 Josef Stránský, gymnazijní profesor a jazykovědec, zabývající se krkonošským nářečím. Stránského rukopis je uložen v Ústavu pro jazyk český AV ČR, kam se dostal z pozůstalosti autora. V letošním roce ho zpracovala a v nakladatelství Bor vydala jazykovědkyně Jarmila Bachmannová. Je samozřejmé, že ne všechny zvyky, tradice a pověry byly dodržovány všude: některé byly charakteristické v rámci celých Čech nebo i střední Evropy a v rámci regionů se prolínaly a provozovaly v menších či větších variacích, jiné byly vyloženy záležitostí jedné vesnice, nebo dokonce jen rodiny. Následující výčet je pokusem zachytit pokud možno co nejvíce specifických tradic v regionu Krkonoše a Podkrkonoší.

ZVYKY V ROČNÍM CYKLU

Obhospodařování polí a chov hospodářských zvířat představovaly pro naše předky základní a nejdůležitější zdroj obživy, tedy hmotného zajištění. Přihlédneme-li k opoře duchovní, tuto funkci plnila víra v křesťanského Boha a instituce církvi. V našem případě to byla především církev katolická a evangelická, ale i další, méně početné oficiální církve, a také zvláště na počátku 20. století rozšíření spiritisté – samostatní věřící, vykládající si víru v Ježíše Krista po svém, velmi lidově, často v rozporu s oficiálním pojetím víry.

Není proto překvapením, že drtivá většina lidových zvyků a obyčejů souvisí se zemědělským a církevním kalendářem, který nám v tomto ohledu poslouží coby odrazový můstek pro jejich popis. Rok bývá často přirovnáván ke kruhu. Nabízí se i příměr

církevních svátků ke květům, z nichž je uvitý věnec. Kruh i věnec nemají počátek ani konec. Ať s výkladem začneme v kterémkoliv dni či ročním období, budeme postupovat stejnou cestou a dostaneme se na místo, ze kterého jsme vyšli. Proto volíme standardní postup a začínáme od Nového roku.

NOVÝ ROK

Zvyky a pověry vážící se k 1. lednu nového roku byly v česky i německy mluvících rodinách obdobné. Třikrát mocné kýchnutí ráno značilo hodně dárků. Setkání se starým člověkem (především starou ženou) bylo znamením neúspěchu v podnikání. Oproti tomu ten, kdo se na Nový rok setkal s mladou dívkou, mohl po zbytek roku očekávat štěstí v každém ohledu. Přeběhl-li vám kohout přes cestu, mohli jste očekávat brzkou svatbu. Pokud o novoroční noci štěkal pes, někdo v rodině zemře; stejně tak když ráno na Nový rok v chlévě bučí krávy. Vylétání včel poukazuje na požár, zatímco výrazné novoroční červánky značí válku. Výjimečně se tradovalo, že když 1. ledna (a o prvním svátku vánočním) nejí hospodář žádné maso, ochrání tím svůj dobytek před nemocemi a postižením. Co se ale obecně týče jídelníčku, bylo doporučeno jíst k obědu maso a jáhly, což vám zaručilo celoroční bohatství. Hlavním jídlem o silvestru byly uzenky, častý novoroční dárek řezníka svým zákazníkům. Novoroční oběd se skládal z vepřového masa a jáhel, aby byly v domácnosti po celý

rok peníze. Na Krausových Boudách se jedl na plotně opečený, na slabé krajíčky nakrájený chléb pomazaný máslem, a to proto, aby člověka neodnesl vlk.

Na novej rok dyž přide muskej, tak má hospodář samý bejky, dyž žencká, tak jalůvky.

(Aug. Štěpánek, tkadlec z Pasek, 83let)

Holka na Novej rok měla bílej šáteček za dva šestáky a do toho zavázala křechtik (viz Dlouhá noc a Štědřý večer) a dala to svému mládenci.

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

TŘI KRÁLOVÉ

6. ledna svátkem Tří králů (bibličtí Kašpar /Caspar/, Melichar a Baltasar) končil čas Vánoc. S ním souvisí i tradice tříkrálové obchůzky, při níž se k žehnání příbytků používala svěcená voda a také křída. Vykropovaly se světnice a označovaly se veřeje domů, aby dům zůstal ochráněn před vlivem zlých duchů a sil. Věřilo se, že dobytek bude ochráněn před nemocemi, pokud se mu podá kousek slaneého chleba s tříkrálovou vodou. Především děti, ale i dospělí se převlékali za tři krále, zpívali různé písně, po kterých většinou následoval drobný peněžitý dar. Na dveře se svěcenou křídou psala tříkrálová písmena K+M+B, v německých vesnicích a chalupách C+M+B. Byla-li napsána na dveřích ve mlýně, jejich žertovný

smysl, který měl poškádlit mlynáře, se vykládal: „Každý Mlynář Blázen, Který Málo Bere.“ Pověra týkající se stravy říkala, že kousek vánoční štolý schovaný od Štědrého dne, jenž bude sněden na Tři krále, ochraňuje před žaludečními problémy. Nechyběl ani tajemný výklad: kdo si tento den lehne obráceně do postele, tomu se bude zdát o tom, kde je zakopán poklad. Tříkrálová obchůzka je jedním z mála zvyků, který má navzdory komunistické propagandě a modernizaci venkova v určitých částech Krkonoš nepřetržitou tradici, např. v Horních Štěpanicích. V současnosti se s tímto zvykem setkáme prakticky v celém regionu.

HROMNICE

Na Hromnice (2. února) se světily voskové svíčky, které se posléze zapalovaly u umírajícího nebo při silné bouři. Stejně tak chránily před zasažením bleskem svěcené jehnědy spálené nad svíčkou posvěcenou na Hromnice. Kdo tento den překročil všechny prahy u dveří, aniž by se jich nohou dotkl, je chráněn před zasažením bleskem. V německém prostředí

probíhal na Hromnice obřad očišťování Panny Marie.

MASOPUST

Svátek masopustu spadá do období od Tří králů po první postní den – Popeleční střed. Nejen pro naše předky v Krkonoších a Podkrkonoší byl tento čas, zvláště jeho závěr, obdobím hojnosti, veselí a oficiálního obžerství. Na panských dvorech, ve městech i na vesnicích se konaly různé zábavy, tancovačky, bály, svatby, procesí masek, zabijačky a jiné veselky, při kterých byl vždy dostatek masa na hostinu a výslužku. „Masopust“ je vlastně volný překlad slova románského původu „karneval“, přičemž „carné“ je „maso“ a „vale“ znamená „odejít“, což vystihuje situaci, kdy bylo snědno maso z poraženého pašíka.

Kořeny těchto oslav lze vystopovat jednak v předkřesťanských oslavách zimního slunovratu a oslavách obnovy přírody na počátku jara a též ve starověkých „bakchanáliích“ zasvěcených bohu úrody a vína Dionýsovi-Bakchovi. Do lidového prostředí se svátek rozšířil až v 19. století. Je pochopitelné, že u sedláků v Podkrkonoší byly oslavy

podstatně bohatší než u chudých horalů-budařů, kteří tento svátek mnohdy neslavili vůbec, nebo jen sporadicky.

Masopust je svátek pohyblivý podobně jako Velikonoce, které na něj navazují. Vlastní svátky obvykle trvaly od čtvrtka do úterý, v Podkrkonoší konec masopustu vrcholil sedmou nedělí před nedělí velikonoční. Už na „tučný“ čtvrtek se sousedé scházeli doma i v hospodě a řádně si „dávali do nosu“. Hlavní masopustní zábava začínala v neděli, kdy se konal bál a často se tančilo až do rána. O masopustní neděli musela být na jídelníčku velmi tučná a masná jídla, proto zvláště německy mluvící horalé nazývali tento den též „masná neděle“. Zlatým hřebem bylo úterý spojené s průvody maškar, které v doprovodu hudebníků navštěvovaly jednotlivé domy a chalupy. Navštívení se vykupovali penězi, kořalkou a různými pochutinami.

Jednotlivé masky měly svůj význam a funkci. Medvěd, zpravidla vedený medvěďářem, přinášel plodnost ženám i hospodářství. Zemřelé předky symbolizovala maska žida. Šaty nevěsty, cikánky-vykladačky karet a tanečnice obvykle oblékali chlapci. Čerti a komíníci ve staveních sbírali mouku a sádlo, nechyběly ani rozličné pohádkové postavy, smrtka, bába nesoucí v koši dědka, kobyla apod., ale i další masky zvířecí a masky profesí – policajt, fotograf atd. Prostřednictvím masek byly pranýřovány lidské vlastnosti a neřesti, někdy i vysmívání konkrétní spoluobčané. Po skončení se průvod odebral do hospody.

Německý vlastivědný pracovník Demuth na přelomu 19. a 20. století uvádí: *Na masopustní úterý byly převlečenými lidmi, tzv. masopustními blázny, za peněžní dary prováděny šprýmy a frašky. Přičemž „popelová nevěsta“ (hoch převlečený za dívku) a „popelový ženich“ (dívka převlečená*

za chlapce) hrají hlavní roli. Dnes se konají průvody masek ojedinele. Nešvar, že děti byly tento den voděny do hostince k tanci, byl zrušen zákoným opatřením. V současné době jsou ještě na vesnici pečeny koblihly ve Iněném oleji. Masným rukama hodí hospodyně Iněná semínka do výšky, aby byl len vyrostl hodně vysoko. Pokud je poslední den masopustu každou hodinu zaseto trochu lnu, udává vzcházející semeno až do setby lnu příznivé týdny. Délka o tomto dnu smetených pavučin udává délku rostoucího lnu, aby ale tento byl opravdu dlouhý, musí ženy a dívky při posledním masopustním tanci skákat co nejvýše.

Po vrcholném masopustním úterku – konci masopustu – následuje Popeleční středa, která musela být „zpopelněna“; souvisí tedy s pálením ohně a následným využitím popela z něho, který si lidé umísťovali na čelo, aby jim zajišťoval ochranu. Hlavně v německém prostředí se tradovalo, že kdo si přinesl z kostela jenom jeden bledý puntík na čele, ten v průběhu roku zemře. Je možné se chránit před silami zla tím, že se popel z čela smete na kousek chleba, který se potom sní. Smaže-li se svobodné osobě znamená ze sazí, tato se nikdy neprovdá. Člověka můžeme k sobě připoutat tím, že mu uděláme na čelo křížek z popela.

Běh bláznů (Narenlauf)

Specifickým zvykem byl tzv. „Běh bláznů“ („Narenlauf“) charakteristický pro chalupy ve Volském Dole, okolí Špindlerova Mlýna a slezskou část Krkonoš, tedy u německy hovořících horalů. Tato tradice vycházela ze starého pohanského masopustního tance o masopustním pondělí a úterý před Popeleční středou od šesti hodin ráno až do noci. Šest mladých mužů a jeden hudebník s houslemi nebo tahací harmonikou v pestrobarevném šatu (kromě hudebníka) táhli z jedné horské vesnice do druhé nebo od chalupy k chalupě. Taškař zvaný „Worschtons“, s vysokým kuželovitým kloboukem, s našitými pestrobarevnými hadříky a se zvonkem, nesl malý žebřík a na zadní straně kazajky měl přišitou panenku, pravděpodobně symbol germánské mytologické bohyně plodnosti Perchty. Baval lidi šprýmy a taškařicemi

a pomocí žebříku prohledával různá zákoutí, kde by mohlo být schováno něco k snědku a pití. Dva „Bändermänner“, tedy mužští Perchtové, přestrojeni za medvědy se slámou a řetězy, improvizovali před domovními dveřmi „medvědí tanec“. Poté následovala řada jiných lidových tanců. Taneční kreace byly doprovázeny divokým výskáním a povykem. Při vstupu do světnice náleželo Worschtonsovi právo jít jako první, zatímco medvědi poskakovali a chřestili řetězy. Po tanci s hospodyní a ostatními ženami a dívkami za doprovodu harmoniky dostávali „masopustní blázni“ mince, koblihy a buchty a pokračovali k dalšímu domu.

V současnosti se masopustní veselí do našich podhorských obcí pomalu vrací, ale má spíše charakter jednodenního – často sobotního – odpoledního průvodu v maskách (i bez nich), jehož účastníci se někdy ani všichni navzájem neznají. Průvod doprovázený muzikanty obvykle dojde na náměstí nebo náves, kde posléze konzumuje různé pochutiny a nápoje zakoupené v dočasném stánku s občerstvením.

OBDOBÍ PŮSTU

Po konci masopustu následuje období čtyřicetidenního půstu – od Popeleční středy do Božího hodu velikonočního – které předznamenává velikonoční svátky. Jedná se o čas rozjímání, očistění se od hříchů a přípravu na nejdůležitější křesťanské svátky v roce. Šest postních nedělí má specifické krajo­vé názvy, související s lidovými obyčej­i v těch dnech dodržovanými.

První neděle postní (Invocavit) – Černá, v Podkrkonoší Prázdna, Pučálka

Pučálka se jí říkalo podle stejnojmenného obřadního pokrmu připraveného z naklíčeného hrachu. Tuto neděli se také pekly tzv. ponikelské preclíky.

Maminky je v noci navlékaly na pruty v zahradě a děti je ráno hledaly.

Druhá neděle postní (Reminiscere) – Černá, Smrtná, Krásná, Pražná

Název Pražná je odvozen od starodáv­ného obřadního postního jídla „pražmo“ připravovaného z upraže­ných obilných zrn.

Třetí neděle postní (Oculi) – Kýchavá

Souvisí s pověrou, že ten, kdo třikrát kýchně, bude zdravý po celý rok. Naši předci věřili, že kýchání pročišťuje, proto jej neváhali vyvolávat sušenými bylinami a šňupacím tabákem.

Čtvrtá neděle postní (Laetare) – Liščí, Družebná, Smrtná

V tuto neděli bylo povoleno uvolnit postní pravidla, chodilo se na námluvy a konaly se zasnuby. Dívky napekly koláče „družbance“ pro společnou hostinu. Také se roznášely drobečky na pole pro zajištění dobré úrody.

U Němců v Krkonoších a Podkrkonoší platilo, že na Smrtnou neděli musí být vyhnána smrt, aby se zabránilo přílišnému umírání. Starými oděvy zahalená slaměná panna, která představuje smrt, byla většinou většími hochy odnesena na vzdálené pole a tam spálena nebo vhozena do blízké vody. Během průvodu se hrály různé tematické scénky a zpívala se píseň *So treiben wir den Winter aus (Nuž, vyžeňme zimu pryč)*. Při pálení smrti označuje směr plamenů oblast, kde zemře nejvíce lidí. V českém prostředí se velmi podobný rituál praktikoval o týden později.

Pátá neděle postní (Judica) – Černá, Smrtná, Letní

Je ve znamení vynášení smrtky (Mařena, Morena) ze stavení. Figurína smrtky vyrobená z dřevěné hole

obalené slámou, oblečená do dívčí košile a ozdobená fábory, květinami, věnci apod. symbolizovala zimu. Průvod smrtku vynesl za vesnici a tam ji hodil do potoka nebo ze skály nebo ji upálil, čímž zimu zapudil. Cestou zpět nosily děti „lfto“ – ozdobenou větev z jívových ratolestí, někde májku, symbolizující příchod jara. Tento původně pohanský zvyk byl církví zakazován, později zdůvodněn jako oslava vítězství křesťanství nad pohanstvím. Vynášení smrtky je v Podkrkonoší praktikováno i v současnosti. V německém prostředí byl tento den nazýván též „Letní neděle“. Malé dívky chodily s ozdobenou jedličkou a zpívaly. Za svůj zpěv dostávaly obvykle drobný peněžitý dar.

Šestá neděle postní (Palmarum) – Beránková, Květná, Pašijová, Nudlová

Světily se jívové proutky, které tím získaly blahodárný účinek – spolknutí kočiček léčilo bolení v krku, záškrť apod., zastrčené za rám okna, dveří či svatý obrázek ochraňovaly před

bleskem či jinou přírodní katastrofou. Vysvěcené větvičky zasunuté za obrazy zajišťovaly mír v domě. Křída, síra atd., které byly při svěcení schovány ve svazku větviček, představovaly rozmanité tajné prostředky. Kdo šlápl na vysvěcené jehnědy, toho potkala smůla. Vysvěcenými větvičkami hospodář lehce vyšlehal krávy, aby na pastvě nebyly divoké. Také se zasazovaly na oseté pole, aby úrodu ochránily před kroupami. Říkalo se, že během pašijí jsou otevřeny všechny poklady. Lidé si oblékali nové šaty, aby člověk kvetl. Křesťanská víra tímto připomíná Kristův vjezd do Jeruzaléma. Květné neděli se říkalo také „nudlová neděle“, neboť tento den jsou oblíbeným pokrmem nudle sypané perníkem.

VELIKONOCE

Jarní svátky Velikonoc byly v předkřesťanských dobách spojeny s řadou obřadů, souvisejících se zajištěním budoucí úrody a ochranou před zlými silami, obrozující se přírodou a kultem slunce. Křesťanství na předešlé navázalo legendou o ukřižování a zmrtvýchvstání Spasitele – Ježíše Krista. Smíšení křesťanské věrouky a pohanických kultů vyústilo v lidové pojetí, projevující se také v Krkonoších a Podkrkonoší.

Velikonoční svátky patří mezi tzv. pohyblivé, které se slaví vždy první neděli po prvním jarním úplňku. Velikonoční neboli pašijový týden, který je zasvěcen obřadům připomínajícím utrpení a zmrtvýchvstání Krista, začíná

po Květné neděli. Na Škaredou středu se uklízí před svátky. Zelený čtvrtek je spojen s pečením jídášů (pečivo stoučené do různých tvarů). V německém prostředí býval k snídani oblíbený medový řez a tradovalo se, že kdo si před východem slunce omyje obličej říční vodou, bude mít hezkou pleť a též ho to ochrání před problémy s očima. Na Zelený čtvrtek se podlaha sypala sněhem, čímž se vyčistila a zbavila hmyzu.

Velký pátek

K Velkému pátku se v minulosti vztahovalo snad nejvíce zvyků, tradic a pověr, což je nepochybně důkaz významnosti tohoto dne, který předchází sobotnímu Vzkříšení a nedělnímu Nanebevzetí Páně, což jsou pro křesťany nejdůležitější dny v církevním kalendáři. Z pohanských dob

se dochoval očistný rituál: Na magický Velký pátek se děvčata před východem slunce omývala v potoce nebo ve sněhu, což jim mělo zajistit zdraví a krásu (dříve toto prováděla zcela nahá). Demuth v roce 1901 píše: *Na Velký pátek je možno přivázat jestřába, aby byly slepice a holubi uchráněni, zatímco se před východem slunce, bez vyřčení jediného slova, za odříkávání tajného pořekadla uváže na větev slaměné lano. Krtky zaženeme, když stejným způsobem s obuškem nebo cepem obcházíme dům a tlučeme do země. Stejně tak vyženeme krysy, když pobíháme bosí a pískající na píšťalu vyrobenou z kostí zabitě krysy před východem slunce po domě. Kdo pověsí před východem slunce ven peřiny, chrání se tak před hmyzem. Před pavouky se uchráníme, pokud před východem slunce zameleme všechny pavučiny. Kdo se před východem slunce umyje v potoce, ten se chrání před prašivinou. Pokud se na Velký pátek peče, bude v obci brzo hořet. Tento den bychom neměli do chléva pouštět cizí lidi, jinak dobytek onemocní. Zvonění zvonů je nahrazeno klapáním/cvakáním, které vydává dav dětí procházející vesnicí.*

O Bílé sobotě se před kostelem zapaluje „nový“ oheň zajišťující očistu a ochranu a rozezní se kostelní zvony při obřadu Vzkříšení. Při prvním zvonění zvonů se třáslo s ovocnými stromy, aby se dosáhlo bohaté úrody. Němečtí horalé o velikonoční sobotě ze dřeva páleného ve velikonočním ohni formovali kříže, které spolu s vysvěcenými větvíčkami zastrkávali na pole, aby

zůstalo chráněno před krupobitím. Kouzelný proutek jim tento den ukazoval ukryté poklady. Mladí milenci o velikonoční sobotě ohně přeskakovali, podobně jako na den svatého Jana (24. 6.). Konaly se též velikonoční jízdy na koních, kdy jezdci z podhůří Krkonoš, v okolí Trutnova, Volanova, Pilníkova a Vrchlabí s prapory z kostela objížďeli pole a meze, aby jim požehnali. Velikonoční neděli zdravili „velikonočním střílením“. Věřilo se, že během pašijí jsou otevřeny vchody ke všem pokladům, bohužel se k nim mohou dostat pouze ti, kteří znají tajné pořekadlo. Aby nikdo nezabloudil, jedli členové rodiny většinou před polévkou společně velikonoční vajíčko; když pak myslí na osoby, se kterými vajíčko jedli, najdou správnou cestu. Oblíbeným pokrmem býval mazanec.

Velikonoční pondělí

Cyklus vrcholí Velikonočním pondělím – šleháním čerstvými pruty spletenými do pomlázky (od slova „omlazení“) má do člověka vejít síla obrozené přírody. Obdarovávání malovanými vajíčky mělo zajistit prosperitu. V českých i německých vesnicích

a horských boudách chodily děti na pomlázku dům od domu a dostávaly peníze nebo jiné dárky. Dotek dobytka pomlázkou, která byla nejdříve donesena do domu, chránil zvířata před nehodou. Na Velikonoční pondělí chodili chlapci s upletenými pomlázkami a za odříkávání říkanek – velikonočních koled – šlehali děvčata, která nejprve museli najít schovaná v domě. Ta jim na oplátku dávala velikonoční vajíčka. Dívka, která byla nejvíc sešlehaná, dostala nejlepšího muže.

Velikonoční vajíčka

Používání vajec k magickým účelům jako symbolu života a smrti patří k nejstarobylším tradicím Slovanů. Vkládala se do brázdy, potíral se jimi dobytek při zápřahu do pluhu, házela se do jarní vegetace apod., sloužila k ochraně, léčení, očistě i věštbám.

O Velikonocích se vejce zdobila a vznikaly tak kraslice (ze slovanského „krásný“, tj. červený). Původně se používala přírodní barviva, nejčastěji barva krve a života – červená, jejíž odstín se vytvořil buď pomocí cibulových slupek, nebo tzv. „brazílského“ dřeva – rudodřevu. Později se rozvinula řada technik – batikování pomocí roztaveného vosku, tvoření dekoru přivazováním rostlinných lístků před barvením, přidávání oleje do roztoku barvy, vyškrabování, polepování slámou, textílem, ovíjení drátkem atd.

K Velikonocům se vztahovalo též mnoho pranostik a dnes již zcela zaniklý zvyk sepisování tzv. velikonočních lístků, zaměřených na chválu Ježíše a jeho utrpení. Nesmíme zapomenout na stránku slovesnou a hudební – zpívaly se koledy, na kraslice se psaly veršičky a různá zaříkávání

a předváděly drobné dramatické útvary s velikonoční tematikou. V roce 1762 ve Vrchlabí členové ochotnického bratrstva sv. Škapulíře uvedli velkolepou pašijovou hru, která trvala několik dní a setkala se s velkým úspěchem, diváci se sjížděli až ze Slezska. Z Podkrkonoší se nám dochovala např. hra Umučení a Vzkříšení Páně z Vlastiboře.

V současnosti z velikonočních tradic přetrvává malování vajíček (jejich funkce už je jen dekorativní, estetická), pletení pomlázky a šlehání, hrstka koled a pečení tradičního pečiva.

Velikonoce ústy krkonošských pamětníků v roce 1923

Před lety, eště za mý mládi, pamatuju tyhle poslední kajjici dně před Velikonoci, dyž se ty vostatky pálí na řbitouje, ty voleje. A tak voni museji udělat ze dřívi voheň a tím dřívím se ty vostatky ročni pálí. Potom to uhli, to si lidi brali domu, to že je proti hromu. Dali to třá na dům za krou. To uhli bylo tak mocny.

(Aug. Štěpánek, tkadlec z Pasek, 83let)

To je zas na Velkej pátek průba: Hospodář na Velkej pátek vstane, taky musí vstát' časně, dyž chce mít' velkou úrodu žita. Tu jeden jak tak ch podlekačkách a košili třikrát po sobě voběh to žito a tu potom říkali prej: „Jan Metelka to žito nedá ani do stodoly.“ A druhá selka řekla: „Bodejť by dal, dyť von Velkej pátek běhal v košili.“

Hdo má ty pukaniny, škýry (praskliny kůže na nohou), kdo chodí bosu hodně, tak to má na Velkej pátek, dyž vstává, to má stoupnout na železo nebo na plech, jen né na dřevo. A ten pak nemá takovou bolest.

Voman – má ten kořen jako puškvo-rec – dyby ho jindy terhal, tak je kora-vej, ale dyž na Velkej pátek do slunce vychodu, to je uláčnej. To muj otec stonal na ten kámen a to mu poradili: „Ty, dodělej se vomanu, Velkej pátek kopanej do slunce vychodu!“ A ten nosit' s sebou, a dyby tá bolest na něj šla, tak jen dát do huby.

Velkej pátek, kdo má vrozenej srab nebo lišeje, tak má jít, hde je moratá rezouatka na bahništ'atech, to prej má jít takovej tvor a tou vodou umejt' a stírat' dólu.

Na Velkej pátek se jí zeli červený, aby byl prej čloujěk červenej celej

rok, a taky se pije kořalka, aby byl veselej, to do slunce vejchodu.

Na Velkou neděli, to než je hdy chce, sluničko třikrát vyskočí, že i vono má radost z toho vykoupeni lidskyho.

Voni kropívali vokolo domu, a to bylo třikrát. Před Zeleným štvrtkem poper, podruhy bylo před Filipem a Jakubem a před Janem Křtitelem potřeti, to jako že žánej neučaruje. A říkávali, tahle to smeti na Zelenej štvrtek dyž smete po setnici, to hodit to druhejm do dvořišt'ěte, jako by řek: „Tu máš, nech si celou haujet.“ Vona říkala jenna: „Né, já nevim, já porád peru, porád uklízim a nemůžu sobě pomoct. Já vim, že se tá vosoba na mě pomstila“ – že ji to smeti hodila z toho Velkýho pátku nebo Zelenýho štvrtku.

(Františka Tomšová, 69 let, Sklenařice)

Velkej pátek jít' ke struze, k vodě, mejt nohy a to je skerz zdravi, nebolej nohy a to je skoro jistá prauda, to si meju nohy každej rok. Velkej pátek vzit' za dům cep a mlátit, tak ten rok mnoho namláti. Nebo jít' Velkej pátek a kousat' námeznik a nebolej zuby. To já sám taky kousal, eště se mně kolikrát stará

smála. Velkej pátek, to se jí zeli kůli zdravi, nedostane srab. A potom se jí zas máslem chleba, to je ukrutně čloujek dobrej, není zlostnej. Kdo jí česnek Velkej pátek, to je zlej, to i kohoutoj dávaj.

(Antonín Kučera, 72 let, Tříč)

Velkej pátek chodívaly do slunce vejchodu sbírat rúsu žencký na jiný pole jinýmu sellákoj a tu tomu sellákoj nedojil dobytek, kráva nebo koza.

(Marie Míšková, 88 let, Jablonec n. Jiz.)

Velkej pátek nic sme neprodali ani nepučili, že by nám učarovali. Velkej pátek, to sme se donaha slikli, a hdo měl srab, tak se pokouel v tom sněhu, ale vono to nepřešlo.

(paní Nechanická, 82 let, Jestřabí)

To tule ve statku byla bába a vona nahatá na Velkej pátek tloukla másnicí a čarovala, aby honně dobytek dožil. To Velkej pátek, ten deň hrozně čarovali. Vzali u druhýho hospodáře z vokylnka hnuj a dali ho domu do chliva a věřili, že užitek přenášel.

(Josef Nedomlel, 80 let, Jestřabí)

S tou másnicí bylo taky přetahování užitku. Velkej pátek na dvořišti do slunce vejchodu tloukli anebo dělali kříže na chlívě jinýmu a věřili, že tím poškozujou jinýmu. To byl takovej neuvalej čas.

(Josef Pospíšil, 64 let, Jestřabí)

Dyž Velkej pátek vstal a uříz si verbouej prut a udál si z něj količko do slunce vejchodu a potom, dyž rozsejval jakýkoli vobili, skerz to količko bral a rozsejval. To proto, aby mu slepice nehrabaly na poli.

(František Tomáš, 56 let, Jestřabí)

Slavnost Božího těla perem písmáka Jana Zemana

Jan Zeman (1862–1945), písmák a hospodář ze Stanového, bratr spisovatele Ivana Olbrachta, největší katolickou slavnost oficiálně nazývanou slavnost Krve a Těla Páně, kterou se zdůrazňuje reálná přítomnost Ježíše Krista jako Boha a člověka zároveň, zaznamenal následovně:

V ten den nejen byl kostel přímo natlačen, ale lidé stáli i před kostelem a ještě více jich bylo na náměstí. Očekávali zde příchod průvodu farářova. K oltářům v průvodu šla napřed školní mládež se svými učiteli. Za těmi bíle oděné družičky ve stáří od čtyř do dvádnácti let. Sypaly z košíčků kvítí na cestu. Potom šel farář se svátostí pod nebesy. Nebesa ve Vysokém nosili purkmistr, oba radní a jeden z nejstarších výborů, byla to čestná funkce. Nežli průvod došel k prvnímu oltáři, střílelo se z mozdířů a vyzvánělo všemi zvony. Když nastalo spolkaření, účastnily se průvodu i spolky, zvláště hasiči a vojenští veteráni. Účast cechovních korouhví byla nevyhnutelná. Všechny čtyři oltáře byly

pořízeny z cechovních pokladen. Byly to: cech krejčovský, ševcovský, pekařský a sedmerácký, v kterém bývala ostatní řemesla. Cechovní korouhve byly na vysokých žerdích se čtyřmi dosti vysokými opěradly. Každá korouhev byla nesena pěti silnými členy jednotlivých cechů. Dva učedníci drželi od korouhve dvě dlouhé šňůry. Když se průvod ubíral od jednoho oltáře k druhému, bylo opět vyzváněno a z mozdířů stříleno. Nás kluky nejvíce zajímal kominík, který v černém odění stál uprostřed náměstí, nehybný jako socha, na staré čtyřkolové stříkačce a otáčel se jako hodiny se špičkou směrem k průvodu.

APRÍL

1. dubna byli lidé již přinejmenším v polovině 19. století žertem posíláni do apríla – dubna. Tento čtverácký zvyk se bez přestávky udržel doposud. Což je dokladem toho, že nejen krkonošské šprýmaře v základě neotřesou žádné společensko-politické změny.

VALPURŽINA NOC (FILIPOJAKUBSKÁ NOC)

Svátek, který čeští (používající převážně termín Filipojakubská noc) i němečtí obyvatelé Krkonoš a Podkrkonoší pravidelně slavili, byl zaměřen na boj proti čarodějnictví. Jednalo se o symbolický příchod jara obestřeny čarodějným tajemnem. Existovala i spousta návodů, jak mezi sousedkami odhalit skutečnou čarodějnici. Oblékl-li si člověk alespoň jednu část oděvu naruby a vydal se po jedenácté hodině večerní na nejbližší křižovatku, měl možnost všechny zakuklené čarodějnice poznat. Různé složité předpisy radily, jak zabránit té noci čarodějným silám před škodami ve stavení a chlěvě. Účinnou ochranou byly třeba větvičky zapíchané okolo stavení. Čarodějnice nesměla vstoupit dříve, dokud nespočetala, kolik by na každé větvičce vyrostlo lístků. Podobně posloužily květy, kdy čarodějnice musela spočítat, kolik by z nich bylo semen a z těch semen znovu vzešlých bylin. Také se sypal písek okolo stavení, v tom případě musela počítat jednotlivá zrníčka. O Valpuržině noci (30. dubna) se dělaly na okna a dveře svěcenou

křídou tři kříže, aby se zabránilo vstupu zlých mocností, také se kolem domu stříkala svěcená voda a okolo hnojiště se nastrkaly zelené březové větvičky, aby se zlí duchové, kteří by chtěli dokonce i hnůj udělat neúrodným, drželi dál. Aby se zlí duchové drželi dál od domu, bylo také záhodno vydat se na křížovou cestu a tam střílet nebo křičet. Dobytek dostal trochu zeleného krmení. Mléko by tento den nemělo být prodáváno.

V tu samou noc chystali mladí hoši svým vyvoleným dívkám májku (barevnými pentlemi ozdobený stromek). Májka zůstávala stát celý měsíc, pokud ji závistivci neodnesli. Křesťanská legenda má však jiné vysvětlení. Dělo se tak prý na paměť útěku Filipa a Jakuba před pronásledovateli. Světci byli polapeni a uvězněni v domě, který si vězňatelé označili haluzkami. Do druhého dne se však před všemi domy objevily stejné větvičky, a tak se Filipovi a Jakobovi podařilo uniknout.

Důkaz, že byl zvyk živý i v české části Krkonoš, podává Jan Stránský roku 1923:

Ten večír před Filipem a Jakobem (z 30. 4. na 1. 5.), to táta chtílel a to tak čarodějnice vodháněli. To prej sme dali těm čarodějnicim! A to vykropili ve senici, vokoło domu a na půdě, to nic že neučaruje.

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

V současnosti se lidé o Valpuržině/Filipojakubské noci scházejí u pálení ohňů a vítají příchod jara tím, že „pálí čarodějnicí“ – figurínu ze starého oblečení napíchnutou na kůlu vprostřed

vatry. Magické pověry a praktiky se časem rozplynuly.

SVATODUŠNÍ SVÁTKY – LETNICE

Letnice se v západní církvi slaví padesátý den po Zmrtvýchvstání Páně. Pro věřící křesťany jsou vyvrcholením, naplněním Velikonoc. Demuth v roce 1901 uvádí:

O svatodušních svátcích se dívky ukazují v nových šatech. V dřívější době byl v tento čas poprvé vyhnán dobytek na pastvu.

SVATOJÁNSKÁ NOC

Víra v nadobyčejnou moc, kterou získávají byliny v období letního slunovratu, koření hluboko v minulosti a prostupuje mnoha kulturami.

V Evropě je doložena plošně od pravoslavného Ruska po protestantskou Anglii. Svátek svatého Jana Křtitele je v Česku spojen s oslavami letního slunovratu a obyčejí souvisejícími s magickými, převážně milostnými praktikami. Během tajemné noci se prý také otvíraly poklady a voda měla čarou omlazující moc. Svatojánskému koření, bylinám trhaným v předvečer svatojánské noci (24. 6.), se připisovala ochranná a léčivá moc. Dívky trhaly devatero bylin, nejlépe z devatero mezí, z nichž pletly věnečky, které si o svatojánské noci kladly pod hlavu, aby jim svatý Jan během spánku odhalil podobu jejich budoucího manžela. Byliny dívka nesměla trhat holou rukou a během sběru musela zachovat mlčení.

V Podkrkonoší se nejčastěji sbíraly: horský jetel-vachta trojlistá, chrpa, jitrocel, šípková růže, řebříček, vlčí mák, jahodník, pupava a devěsíl, jiné zdroje uvádějí i vopich-libeček, kapradí, třezalku, mateřídoušku, svatojánské kolo-kopretiny, anýz, celník-jitrocel kopinatý, heřmánek, hořký jetel, pukavčí-silenku a další (druhy se lokálně liší, magická devítka je však univerzální). Černobýlem se na sv. Jana vykuřovali švábi a hmyz ze světlice. Sušené byliny se věšely na krovy, aby chránily stavení před požárem. Na svatého Jana se jedl koláč s bezinkami, aby lidé zůstali zdraví.

Z předkřesťanských dob se svátkem souvisí pálení svatojánských ohňů,

ve kterých mělo shořet veškeré zlo a okolo nichž chlapani a dívky s věnečky na hlavách tančili. Chlapani přes oheň, který symbolizoval životadárné slunce, ve víře v štěstí a zdraví skákali. Věřilo se, že nad tím, kdo příčinlivě skáče přes svatojánské ohně, nemají zlé síly žádnou moc a že večer o svatém Janu by měl člověk vidět devět ohňů, to je dobrý prostředek proti usnutí. Svoji funkci měly i uhlíky z dohořelé hranice: přinášely hojný užitok dobytku a pokládaly se do zase-tého Inu, aby ho ochránily před škůdci. Pálila se ometená košťata, se kterými se běhalo, a hořící se vyhazovala

do výšky. Topit s nimi doma by přineslo hádku do stavení. Jako obrana proti pohromám se z kopce pouštělo ohnivé kolo, v německém nářečí „Hexenrader“, což byla stará vozová kola omaná slámou a smůlou, taktéž symbolizující klíčový atribut svátku: slunce.

Ze zápisků Josefa Stránského z roku 1923:

Dyž se topival svatojánckej voheň, prej: „Hdopak se pudete podvať na to vohnišťe druhej deň?“ Tak už ráno táta, kolikrát ležal eště na lůži, a: „Di se tam podvať, co na tom vohništi bude

za šlápu. Bude-li to člouječi, něhdo umře ze přátel, bude-li to dobytčí – dobře koukej! – tak přídem vo hovado my nebo něhdo ze přátel.“

To ch každym domě na poli topívali. Každěj skotáček topil. Nosívali chvosty (košťata), a co se nedopálilo, tak se to nechalo. A dyž se vokopalo zeli, tak dyž byly tři chvosty, tak to postavili do zeli, aby tam nechodily housenky. Řekne se: „Housenky, nechodte na zeli, tule sme vám uchystali ty chvosty.“

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

Svatojánská postýlka

Na Vysocku a v oblasti Pojizeří se mezi trnožemi stolu ve světnici stlala z devatera léčivých bylin svatojánská postýlka. Tvorbou svatojánských postýlek představuje významnou součást výročního obřadu spojeného

s nadílkou, který tradičně probíhal zpravidla od odpoledních hodin předvečera svátku narození sv. Jana Křtitele (23. června) a vrcholil ráno následujícího dne. Jak postýlka vypadala? Do loubkového síta kruhového tvaru o průměru 30–60 centimetrů se nejprve položilo devatero kvítí, které se přikrylo bílou plachetkou a ozdobilo svatými obrázky, mezi nimiž nesměla chybět právě podobizna Jana Křtitele, jehož narození souvisí s letním slunovratem. Z výzkumů vyplývá, že „devatero“ užívané ke stlaní postýlky se v rozličných, úzce lokálních obměnách skládalo dohromady z pěti desítek druhů bylin a dalších rostlin i listí mladých stromků s často pozoruhodnými nářečnými jmény. Kromě již uvedených bylin to byla např. bříza, chrastavec, javor, husí řapky-kontryhel, boží dřevce-pelyněk, čertův čpár-plavuň, krev či vous pána Ježíše-suchopýr a další. Svatý Jan měl postýlku posvětit nebo se v ní vyspat a dětem tam nechat nadílkou v podobě sladkostí. Tento velmi specifický zvyk byl v našem regionu praktikován ještě v 1. polovině 20. století, a to u českého i německého etnika. Skutečnost, že tradice stlaní postýlky pronikla i do německého prostředí, dokládá r. 1901 Demuth:

Na devíti různých bylinkách (mezi nimiž jsou třezalka, hadinec, libeček lékařský, netřesek, mateřídouška, karafiát, kapradí), které jsou v poledne bez jediného slova natrhány, položeny pod stůl a přikryty bílým ubrusem, bude následující noc spát svatý Jan a přinese do domu štěstí. Poté usušené byliny tvoří léčivý prostředek pro lidi a zvířata. Tento den se na strop pověsí tolik netřesků, kolik

má rodina členů, každá rostlina představuje jednoho člena rodiny. Pokud nějaká rostlina uschne, její jmenovec zemře. Byliny, které se natrhají v průběhu 3 dnů ze tří sousedních polí a položí pod stůl, přinesou domu požehnání, zmírňují ale štěstí sousedů. Vdavekchtivým dívkám ukáže sv. Jan ve snu jejich ženicha. Koupání před sv. Janem se považuje za škodlivé.

Hrstka domácností na Vysocku, kde tradice i přes bouřlivá 50. léta 20. století nevymizela, tento zvyk udržovala pro radost dětem. Poté, co potomci dosáhli určitého věku, se přestal udržovat. S narozením nového dítěte se opět vynořil. Můžeme tedy říci, že v nevelké míře se tento velmi specifický zvyk udržel, byť s jistými přestávkami, až do současnosti. Samozřejmě s dobovými obměnami: současné dítě ráno v postýlce najde např. bonbóny ze supermarketu namísto domácího perníku atp.

Stlaní svatojánské postýlky a pálení chvostů perem písmáka Jana Zemana

Z rukopisného obrazu „Rok na statku“ od Jana Zemana (1862–1945) vybíráme následující vyličení svatojánských zvyků. Z líčení písmáka je zřejmé, že v některých rodinách se svatojánská postýlka stlala přímo na podlahu mezi trnože stolu a devatero bylin nebylo nutnou podmínkou. Také nám detailně popisuje atmosféru pálení vymetených košťat-chvostů ve svatojánském ohni.

Když třetí neděli v červnu přišlo Barče z hrubé, šlo k mámě a prosilo ji, aby je nechala odpoledne jít na mateřídoušku. „Aha ty budeš zejtra stlát svatému Janu postýlku!“ povídá máma. „Tak jdi a hodně jí natrhej, aby ti toho svatej Jan hodně nadělil.“ Bratr Matouš byl u toho a povídá Barčeti: „Já mám natrhané mateřídoušky pěknou hromádku. Ona tam v podmezku taky místy roste. Já ještě tam budu sápat a šatku jí k večeru přinesu.“ Po obědě Matouš hnal na pastvu a Barče, když mu máma dala tištěný velký šátek, šlo na meze trhat mateřídoušku. Hledalo

a trhlo až do večera a přineslo jí nacpaný šátek. Matouš jí přinesl z pastvy ještě víc. S mateřídouškou šli oba na komoru a tam ji narovnali pod stůl mezi trnože. Když s tím byli hotovi, povídá Barče: „Matouši, zejtra musíme taky odněkud přinést pupavu. Musí jí být čtyři kusy“... „Taky mě Barče, pověz, proč se dává pupava na postýlku?“

Vždyť se na ní svatý Jan popíchá, až bude nadílet.“ „Máma mi řekla, že musí být v každém rohu jedna. Proč se tam dává, to mi neřekla.“ Poté šli do sednice.

V pondělí, když přišli ze školy, letěli hned hledat pupavu. Našli ji za okolnicí na mezi. „Barče, hledej nějakou hodně velkou!“ Matouš vytáhl z kapsy svou dvoukrejcarovou kudličku a ty největší v zemi uřízl. „Barče, ty je házej do košku!“ „Jú, ony píchají, naházej si je sám!“ „To jsem nevěděl, žes tak choulostivá.“ Popadl pupavy a házel je do košku. „Barče, teď pojd’ a támhle natrháme ze šipčí růžiček! Tam jsou pěkně červené.“ Když přišli ke keři, Barče zas povídá: „Já je trhat nebudu. Ono to píchá a škrábe.“ „I jen trhej, třeba by to někdy dranclo!“ Když měli růžiček a poupátek hodně natrhaných, šli domů.

Doma šli se vším rovnou na komoru. Mámě si řekli o bílou plachýtku

a o obrázky. Máma jim vybrala z nebekličce a z modlicí knížky všechny obrázky, co jich tam měla, a povídá: „Tohohle svatýho Jana dejte pěkně do prostředku!“ Na komoře pod stolem pěkně urovnali mateřidoušku, položili na ni plachýtku a narovnali obrázky. Do každého rohu dal Matouš pupavu a kolem obrázků narovnali růžičky.

Když měli svatojanskou postýlku pěkně ustlanou, povídá Matouš: „Postýlka je hotová, a teď pojd’me shánět chvosty! Já už jich pár mám v dřevárně v koutě.“ „Já taky už mám čtyři uložené na nádomy,“ odpovědělo Barče. Vytáhlo z přístřešku chvosty, šlo s nimi na násep a tam si je položilo. Matouš jich měl v dřevárně šest.

Když za chvíli všickni sedli k večeři, povídá máma dětem: „Po večeři se oba svlékněte a támhle na lavici máte přichystané staré šatstvo. Do toho se oblékněte. K ohni je až moc dobré Vašku, dej na ty děti

tam pozor, ať se těmi chvosty nepopálí.“ „Teď poslouchejte, děti, mne!“ zahovořil táta. „Víc otýpek mně s sebou neberte, jen dvě! To pro vás stačí. Matouši, ty tam dej pozor, ať na tobě kabátíště neshoří!“

Když už se začalo smrákat, děti vzaly na ramena chvosty, Vojta s Vaškem nesli každý jednu rošťovou otýpku a šli všichni na Havlů vršek k svatojanskému ohni. Když tam přišli, kluků a děvčat, malých i velkých, bylo tam už jen dost a ještě se scházeli. Otýpky házeli na hromadu. Když se setmělo a když už viděli, že na okolních vrších a kopcích topí ohně, vzal Venca Králů jednu otýpku, rozkřesal oheň a otýpku zapálil.

Čekali, až se rozhořela, potom se malí kluci a děvčata hrnuli k ohni a zapalovali si chvosty. A teď to právě začalo! Děti s plápolajícími chvosty běžely sem tam po vršku. Někteří kluci házeli hořící chvosty do výšky. Bylo taky často slyšet: „Tondo, Franto, tobě hoří kapsa u kabátu!“ Výskání a křiku bylo mezi dětmi jen dost. Někteří kluci měli ve chvostech nacpanou smrkovou smůlu, aby lépe a víc hořely. Taky se stalo, že kluci, když se nějak nepohodli, jiskřícími chvostovými oharky jeden druhého tloukl. „Zatrachtělí kluci, že si tam na vás půjdu, já vás tam srovnám!“ křičí na kluky někdo ze starších.

Barče s Matoušem běželi s plápolajícími chvosty mezi jinými. Oharky od chvostů házeli všichni na oheň. Někteří kluci hořícím chvostem točili dokola, až z něho jiskry a uhlí lítalo na všechny strany. Někdo napíchl

chvost i na tyčku, aby hořel ve výšce. Oheň udržovali starší kluci. Byli tam i tátové a mámy a dávali pozor na své děti. Když měli už své chvosty spálené, dali se do skákání přes oheň a o klukovské kotrmelce nebyla nouze.

Poslední chvost dohořel, poslední otýpka roští byla spálena. Tu se začali děti i starší okolo půlnoci od ohně trahat. Šli domů. Tím bylo skončeno oslavování svatého Jana, aneb spíš dodržování starých pohanských zvyků.

Po svatojanské noci, když máma ráno děti budila, nechtělo se jim vstávat. „Jen čerstva vstávejte, je už čas do školy a koukněte se, co vám svatý Jan nadělil!“ Jak děti uslyšely o nadílce, byly hned vzhůru a letěly k postýlce. Zlehka nazvedly plachýtku, a teď koukají. Byl tam marcipán, tři kornoutky a dva balíčky v papíře.

Všecko to sebraly a letěly s tím dolů do sednice a ukazovaly to mámě. „Tak ukažte, co vám svatý Jan nadělil!“ Bylo tam šest štráfků marcipánu, kornoutek s fíky, kornoutek svatojanského chleba a kornoutek s rozinkami. Pak nová zástěrka a nová pěkná půlka na krk. „Děti, o všecko se rozdělíte! Zástěrku si vezme Barče a ty Matouši, půlku na krk!“ Děti měly plno radostí, Barče vzalo zástěrku, přivázalo ji na sebe a dalo se do tance. „Děti, teď čerstva posnídejte a hajdy do školy! Já vám to všecko uložím. Až přijдете ze školy, tak se o to teprve rozdělíte!“ O obědě Barče s Matoušem se dali do vypravování, co všecko jim svatý Jan nadělil. A hned Vaškovi a Vojtovi přinesl každý něco od nadílky.

DOŽÍNKY

Dožínky (též obžínky nebo dožatá) je slavnost známá v Česku už od pohan-
ských dob. Koná se v období ukončení
žní (tj. koncem srpna/začátkem září)
a je příznačná pro většinu zemědě-
lských kultur. Průběh byl v historických
etapách obdobný, s regionálními speci-
fiky odvislými převážně od úrodnosti
oblasti. V Krkonoších a Podkrkonoší
sklizeň obilí nebyla tak bohatá jako „v
krajích“, tudíž ani oslavy nebyly tak velko-
lépé. Vzhledem k ročnímu zemědě-
lskému cyklu dožínky představují
významný zlom: konec období nouze
a začátek období dostatku potravin. To
je pochopitelně spojeno s radovánkami
a oslavami, hostinou, muzikou a tan-
cem. Není divu, že pro mladou chasu
byly dožínky oblíbenou veselicí, během

níž se všichni bavili na účet hospodáře.
Funkcí dožinek je tedy rituální uvolnění
a očištění nově příchozí sklizně. Dožín-
kám se také říkalo posvícení. Na tuto
událost se pochopitelně každý těšil,
protože si lidé u plných tabulí užívali
zábavy, pití a tance.

Přední význam při slovanských dožínkách měl posledně svázaný neboli dožínkový snop nazývaný bába, děd, nevěsta, starý apod. Tento snop byl všelijak zdoben a strojen do mužských nebo ženských šatů a s velikou slávou, zpěvem a hudbou dovezen do statku a postaven do kouta, kde často zůstával po celý rok. Následovalo pletení velikého věnce z klasů obilí všeho druhu, které hospodář toho roku sklídlil. Věncem byl mnohdy krášlen ovocem, makovicemi, stuhami, cukrovinkami i koláči. Řádně vyzdobený a naložený na vůz byl odvážen z pole na hospodářův dvůr za doprovodu veselící se chasy, která nesla i obilím ověncené hrábě, kosy a srpy. Někdy byly součástí průvodu i živé snopy – mládenci a děvčata s našitou vrstvou slámy na oděvu a obilným věncem na hlavě. Před vraty statku se průvod zastavil a zpravidla nejhezčí a nejnvýřečnější žnečka, která měla hlavu ozdobenou věncem z polního kvítí, podala hospodáři obilný věnec na talíři a ve verších popřála ke sklizené úrodě hodně štěstí a zdraví. Hospodář s hospodářkou za to chasu obdarovali penězi, mílovými buchtami (dvě bucht

na pekáč), uzeným, pivem, kořalkou, koláči apod. a mohlo se hodovat, zpívat a tančit.

Řečeno s Čeňkem Zíbrtem:
Moderní žací stroje, s ušetřením počtu ženců a žneček, na ruby obrátily starodávné zvyklosti a zábavy, o nichž pomalu nebude již ani potuchy.
Po r. 1948 byly u nás v rámci socialistické propagandy dožínky prezentovány jako oslava lidské práce.

To dyž bylo před hody, tak uděli někýho panáka a něhde ho, kde pekli koláče, tak nim ho ke dveřum postavili a potom voni už se báli v tom domě, mysleli, že budou mít sražený koláče. A něhdy se to skutečně podařilo.

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

DUŠIČKY

Svátek všech svatých a zesnulých, lidově zvaný Dušičky (1. a 2. listopadu) si připomínáme doposud. Dříve lidé hroby zesnulých zdobili mechem, květinami a věnečky. V obcích, kde jsou pěvecké spolky, tento večer zpívají smuteční písně. Zapalují se svíčky a lampičky.

Divoký lovec z Krkonoš

Na počátku 20. století se v německé části východního Podkrkonoší tradovala pověra o divokém lovcí: Když v pozdním podzimu a na začátku zimy vyjí bouře a suché větve stromů se lámou, řádí dle lidové víry ve vzduchu divoký lovec.

Divoký lovec (též noční zálesák) je v Krkonoších všeobecně známý a dává o sobě vědět především kolem půlnoci křikem, střílením a štěkotem neviditelných psů. Někteří ho také spatřili v mysliveckém oděvu. V Hostinném věří, že je možné ho spatřit v ojedinelých mracích, které v jinak jasné noci rychle táhnou oblohou. Také byl viděn bezhlavý nebo s hlavou pod paží.

VÁNOCE

Vánoční zvykoslovný cyklus začínal tzv. adventem (z latinského *adventus* – „příchod“), v teologickém smyslu očekáváním narození Ježíše Krista a též příchodu Mesiáše. Během čtyřtydenního období adventu, mezi první adventní nedělí a západem slunce na Štědrý večer, se v Krkonoších a Podkrkonoší konala řada lidových zvyků, obyčejů a obřadů, které vrcholily právě 24. prosince. Tradice, nesoucí s sebou dědictví předkřesťanských dob, byly prostoupeny lidovým pojetím víry místních horalů a hospodářů. Mnohé z nich neskrývají určitou porci humoru, nebo jsou naopak zahaleny rouškou tajemna.

Ačkoliv Krkonoše a blízké Podkrkonoší nejsou svou rozlohou velké, vánoční tradice a zvyky (podobně jako jiné, např. velikonoční) měly v různých částech hor a podhůří svoji specifickou podobu. Průběh svátků v rodinách hospodářů žijících v tradičně české části Krkonoš – na Jilemnicku a Vysocku – se tedy částečně lišil od slavení svátků u německy

mluvících horalů v Rokytnici, Špindlerově Mlýně a v horských boudách lemujících svahy úpského údolí.

Barbora a Mikuláš

V období pilných příprav na „vánoční hody“ probíhaly barborské a mikulášské trhy. Tato doba byla spojena s řadou pověr, zvyků a obchůzek masek a nadpřirozených postav. Chodila Barbora (5. 12.) která nadělovala dětem a pobízela je k modlitbě.

Za Barboru se obvykle přestrojila starší žena z rodiny nebo dorostlá dcera. Chození s Mikulášem o den později bývalo velice hlučné. Celá tlupa s čerty i anděly chodila po vesnici, nahánějíc pekelným křikem hodně strachu, ale hodným dětem Mikuláš naděloval dárky – peníze, jablka, slívy apod. V německy mluvící části hor se na Barboru (4. 12.) stříhaly třešňové větvičky, ty se daly se do sklenice s vodou nebo zeminou a uložily do sklepa. Pokud větvičky rozkvetou ještě před Vánoci, neznamená to jen splnění našich přání, ale s takovýmito větvičkami můžeme o vánoční noci spatřit Pána Ježíše.

Tento zvyk byl ostatně rozšířen i u českých horalů a v některých domácnostech je udržován doposud. Německá hospodářství a chalupy v předvečer sv. Mikuláše (5. 12.) obcházel též Mikuláš-Nikolaus. Byla to osoba s dlouhými vousy, převlečená do obráceného kožíchu s obtočeným slaměným provazem nebo řetězem. Zlobivým dětem hrozil Mikuláš velkou metlou a hodným rozdával pamlsky. Svůj příchod oznamoval chřestěním řetězu, zvoněním nebo tlučením metlou o dveře. Na mnoha místech visela před oknem punčocha, kterou naplnil svými dárky. Děti, ale i dospělí chodili večer od domu k domu převlečení za svatou rodinu

a zpívali písně střídavě v nářečí a spisovně, za což dostávali dárky.

Přástky (též přádky či přástvy) a Lucie

Za adventních večerů se ženy scházely „na přádky“. Během přástek se o pauzách předčítalo z knížky, vyprávěly se smyšlené i skutečné příběhy, žertovné i vážné, a zpívaly se lidové i kostelní písně. Posledním dnem v předvánočním čase mimořádného významu byl svátek sv. Lucie (13. 12.) související s oslavou ženy. Lucie byla také patronkou předení, na její svátek se nesmělo příst; která z žen tento zákaz porušila, byla právě maskami Lucek ztrestána.

Dlouhá noc a Štědrý večer

Před samotným Štědrým večerem je pro Krkonoše a Podkrkonoší specifická Dlouhá noc (23. 12.). O tomto večeru zůstávaly dívky pohromadě často až do půlnoci. Do desáté hodiny se předlo, zbývající čas byl věnován družné zábavě. Za drobné peněžní obnosy byla připravena malá hostina. Také se uklízelo, strojil stromček, dokončovalo se stavění betléma, ale především se pekly (v českém prostředí) typické koláče, křehťíky a štědrovnice. Jak vypadal takový křehťík? Byl to bochník z bílé mouky upečený s rozinkami a také mandlemi. Hospodyňky měly při pečení velké obavy, aby vše dobře dopadlo. Nepodařený výrobek údajně zavinil „brusař“ – panák, kterého si sousedé přenášeli od chalupy k chalupě.

Přicházející mladí hoši přispívali k zábavě svým škádlením a žerty, často přivedli také medvěda (převlečený mladík), který svým legračním chováním přispíval k ještě většímu veselí.

Střídmost v zábavě, jídle i pití, která panovala během adventu, se o Štědrém večeru změnila v hojnost pokrmů. Jídlo se připravovalo z plodin, o kterých se věřilo, že mají magickou a ochrannou moc. Výjimečně bohatá teplá večeře spojovala slavnostně oděnou rodinu a slavnostně prostřený stůl. Na Štědrý večer po celém dni půstu přichází na stůl devatero (někdy sedmero) pokrmů. Z oblíbených pokrmů v české i německé části Krkonoš to byly: jáhlová kaše (zajišťuje trvalé vlastnictví peněz), hubovec – jáhly s houbami (přináší štěstí), žemle s mlékem, krupice (zaručuje hodně dětí), hrách a čočka (proti abscesům a vyrážce u dětí), zelí a řepa (proti prašivině), knedlíky se zelím nebo houbami, všelijaké dušené sušené ovoce (zajišťuje svornost), houbová polévka a hrachová polévka. Nadílku obstarával v české části Krkonoš Krys-tylle-Ježíšek nebo „Štědrá bába“, v části německé to byl Christkind. Demuth popisuje tradiční činnosti a atmosféru slavnostního večera na přelomu 19. a 20. století takto: *Přes den se v rodinách dodržuje přísný půst. Odpoledne, poté co v domácnosti proběhly všechny přípravy na oslavu, především byl ozdoben vánoční strom dárky pro děti, je zapálen oheň a světla. Zvoněním jsou děti a ostatní členové rodiny přivoláni*

ke svátečnímu stolu, který je ozdoben vánočním stromkem a dárky. Poté, co jsou za jáso tu rozdány dárky, podívá se každý člen rodiny, zda uvidí svoji hlavu na stěně jako stín; pokud ne, tato osoba brzy zemře. Na stůl patří ořechy a jablka. Ze čtyř rozloupnutých ořechů a čtyř rozkrojených jablek se posoudí zdravotní stav v každém čtvrtletí následujícího roku podle toho, jak jsou plody zdravé, nebo shnilé. Pokud mají všechny čtyři ořechy černá jádra, značí to blízkou smrt. Aby nebyl příští rok nedostatek peněz, položí se pod některou nádobu stříbrná mince.

Na Štědrý večer dostane také dobytek dobrý příděl, aby přinesl bohatý užitek. Krávy dostanou snop ovesné slámy se zrnem. Slepice jsou nakrmeny prosem. Psi a kočky dostanou svoje jídlo na hnojiště, aby nikdy neznečistili obilí. Pokud chceme mít žluté mléko, dáme kravám ořechové jádro. Po jídle připraví matka „cibulový

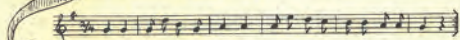
kalendář“. Dvanáct cibulových vrstev (cibulových slupek) představuje dvanáct měsíců v roce. Podle toho, zda sůl nasypaná na tyto slupky před půlnoční mší zůstane suchá, nebo se rozpustí, usuzuje se sucho, nebo mokro v jednotlivých měsících. Ubrus se slupkami z ořechů a jablek, stejně tak s ostatními zbytky, je uložen

do příštího rána do kouta, pak se pro zvýšení plodnosti nasypou pod ovocné stromy.

Když jdou dívky na mši, vloží do modlitební knížky lístečky se jmény hochů. Lísteček, který potom při mši první spatří, nese jméno budoucího ženicha.

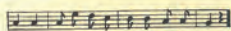
Ze Sklenářie.

Hosi, honem vzhůru, půjdem na koledu, spěšně usťvejte!
Narození Páne oslavovat budem, jen se chťysťejte!

Instrumentyť fáké vemťe, jaké hão máte, dobrě nasťemujťe,

piãno i forte, tuš zachovejťe!

Když zloděj dřeva udělá o půlnoci tři zářezy do smrku, nebude při svých zlodějích nikdy chycen; stejně tak, když pod stolem vypije podmáslí.

V tuto hodinu je také dobytku propůjčena řeč a v chlévě nenajdeme žádné zvíře ležící. Ve všech studnách a potocích teče během proměny místo vody víno. Pokud je vánoční noc jasná, tak

bude ve stodolách tma – tzn. budou plné zrní.

Pověří během dvanácti nocí 24. 12. – 6.1. je směrodatné pro jednotlivé měsíce následujícího roku.

Štědrý večer vrcholil koledováním, předváděním jesličkové hry a někde i půlnočním vytrubováním ponocného a chrámovou hudbou. Původním smyslem koledy bylo přinést štěstí, zdraví a popřát zdar v hospodářském a rodinném životě. Čas Vánoc končil 6. ledna svátkem Tří králů. Současný průběh adventu a času vánočního má dvojí tvář. Na straně jedné dochází k obnově bývalých tradic včetně jejich duchovní a náboženské náplně. Na straně druhé je zvláště předvánoční období (především kvůli všudypřítomnému principu tržní ekonomiky 21. století – reklamě) exemplárním příkladem karikatury podstaty lidové tradice jako takové, včetně absence atmosféry klidu a odpočinku, kterou by Vánoce měly v reálu lidem přinášet.

Betlémářství

K vánočním zvykům patřila i výroba a stavění betlémů; betlémářství bylo vždy v Krkonoších významným fenoménem. Kolébkou betlémů, tak jak je známe dnes, je Itálie první poloviny 13. století. V českých zemích se znázornění výjevů z Kristova narození pomocí figur ve vánočním období začalo objevovat v době baroka nejprve v kostelech, poté v domácnostech šlechticů a měšťanů. Na venkově a konečně i v krkonošských chalupách se lidové betlémářství rozvíjí koncem

18. století a největší rozmach zažívá ve století devatenáctém.

Betlémy jsou na rozdíl od většiny ostatních projevů lidového umění v našem kraji stále živým fenoménem. Například v Pasekách nad Jizerou se v polovině 19. století výrobě betlémů věnoval Václav Metelka, v německé části Krkonoš o sto let později Josef Mohorn ze Žacléřských Bud. Dřívější i současní tvůrci skříňkových a skládacích betlémů nejčastěji využívají k výrobě figurek, domků a krajiny dřevo (často i barvené či polychromované), papír a též přírodní materiály (kameny, mech, lišejníky apod.), ale zvláště poslední dobou se nebojí experimentovat třeba

i se sklem, keramikou, kovem, perníkem, kukuřičným šustím nebo textilem.

Místní lidoví umělci ve své tvorbě neváhají kombinovat vlastní, často velmi stylizované představy o městě Betlému v Kristově době, s biblickými tématy a domácím prostředím. Není divu, že mnohdy vidíme v jedné části skříňkového betlému orientální stavby evokující Blízký východ a v druhé části zasněženou krkonošskou chalupu, před kterou se zvesela prohání srnka. Podobně je tomu i s figurkami. V blízkosti tří králů doprovázených velbloudem se na nás usmívá kominík a nad vším bdí společně s anděly pán hor Krkonoš.

Vánoce ústy krkonošských pamětníků v roce 1923

Na Štědrej deň po večeri, dyž se smetou drobky ze stolu a vodeuře se vokno a hodí ven, na tom místě roste chlemniček.

Na Štědrej deň po večeri žádnýmu nic nesmí říc a holka košilatá musí jít na led sedět, a dyž ho prosedí, tak ten rok se udá.

Na Štědrej deň, když přijde k hospodáři muskej do stavení, tak je to štěstí, dyž žencká, tak to je neštěstí.

(Aug. Štěpánek, tkadlec z Pasek, 83let)

To sou všelijaký průby na Štědrej deň. Maj báchorku takovou, že cera, dyž má milýho nebo trochu milejch, tak rychle, aby pantátoj dala na židli šátek svůj z hlavy. Von prej dyž na to sedne, vo kerym hochu začne hovořit, toho vona dostane.

Dyž je po večeri na Štědrej deň, zas dou pro dřivi svobodný a takhle co můžou nabrat, vemou, ale žána nesmí počítat až sednici. A tu to počítaj, a dyž maj lichou, tak to je dobře, a dyž je sudá, tak se neudá.

Tu je zas poujera. Bejvalo, že na svatou Barboru, to je před Vánoci, to časnice ráno, dokad' nevyde slunce, musej bejt' ulámaný pruty třešňový z černý třešně, ale takový pruty, aby byl rozšířenej verch se třemi mláďičema (mláďými výhonky). A vono na Štědrou noc ty pruty rozkvetou, dyž se nechaj ve vodě, ale u tepla. No a dyž de ta chasa na tu půlnočni, dyž se nás stádo sešlo, udělej tu kytku každá,

a tu dyž se de, hoší dou předem a holky zádu, hodí vona mezi ně tu kytku, nejdřiu jedna až kolik jich je, a kerej hoch jí zvíhne, ten si ji jistě veme. A to je jistá prauda, to mám vozpytovaný.

(Františka Tomšová, 69 let, Sklenařice)

Z černý třešně se na svatou Barboru uterhne do slunce vejchodu větvička a tá se dá do vody sklenice něde do kouta a na Štědrej den už je v květu. Ten květ když kvete, říkaj, že nezemře, a dyž nekvete, že zemře.

(František Hájek, 65 let, Buřany)

Štědrej den íst jahly, to se deržej peníze. Vo jablonecký pouti, to je Prokopa, to se pásalo, a kdo ten deň nejdřiu vyhnal, ten byl králem, a ten deň se říkalo letník.

(Antonín Kučera, 72 let, Třič)

Na Štědrej deň, aby stromy nesly honně ovoce, dyž už byla večere na stole, tak říkali: „Hdopak bude volat na stromy?“ Tak už jeden se na to vyskyt a řek: „Já pujdu.“ Tak šel a říkal: „Pote, stromy, s námi k večerě, my pujdeme s vámi!“ A tak dotřikráti to nahlas řek, aby to ty stromy slyšaly, a tak bylo ovoce dost.

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

Křehtík

Já mívala taky křehtík. Před Vánoci pekauali koláče v zanni peci a to sme pekáuali při koláčích křehtíky. A hoší, mládenci na Novej rok přišli pobejt, a dyž nás bylo kolik holek pohromadě, maminka nám nakrájela do zástěry krajiců, a tak sme mý – hoší byli v sennici – a každymu se dal krajic a hoší poděkovali, a dyž byla pouť, koupili nám marcipán. To byla tá voplatu za křehtík a křehtík byl voplatou za marcipán.

(Emilie Patočková, 87 let, Sklenařice)

Přástvy perem písmačka Františka Róna

František Rón (1848–1931), truhlář z Vysokého nad Jizerou, začal psát po své osmdesátce na přání syna

Zdeňka. Jeho vzpomínky výborně vypovídají nejen o zvycích, ale též o mezilidských vztazích mezi převážně mladými lidmi z Vysocka. Díky jeho osobitému vyprávění máme k dispozici i informace o intimnějším záležitostech, které byly pochopitelně též součástí života našich předků.

O Nový rok přinesla děvčata do přástvy křehtíky, kvasnicové to bochničky z bílé pšeničné mouky, promíchané velkými rozinkami. Složily se a vařily kávu, i byla křehtíková hostina. Tím sobě děvčata zavázala zúčastněné mládence, aby je brali při tanečních zábavách k tanci.

My, mládenci, jsme zase ukládali od podzimu obyčejně do Tučného

čtvrtku šesták, abychom asi čtrnáct dní před koncem masopustu mohli koupit vědro piva. To jsme slavnostně do přástvy přinesli, z něho asi dva mázy (tj. necelé tři litry, pozn. autor) odtočili na košť, dolili vodou, vpustili do piva ve vědru nastrouhaný křen, svázaný do plátěného sáčku a na šňůrce upevněný, a vědro zase zazátkovali. O Tučném čtvrtku (viz Masopust, pozn. autor) se pozvaly k večeru harfenice, tančilo, pilo se uleželé pivo křenem v nose čpící a zpívalo se. Tu a tam některý zamilovaný párek na chvíli zmizel na venkovském vzduchu se zchladit. Aby chlazení to dlouho netrvalo a nedošlo dál než k nějaké hubičce, o to se již postarala děvčata. Snad ze žárlivosti, kdož ví? Ale i nám mládencům záleželo na dobré pověsti přástvy a mohla být přesvědčena každá z našich kamarádek, která se o jarmarecké muzice nechala vyprovázet nebo sama vyprovázela venkovského hochy, že ji z nás o muzice k tanci nikdo nevezme. Nebyli jsme tehdy ještě tak civilisovaní, abychom pohlavní styky brali na lehkou váhu. Šejdovce byly taneční školou: ti, kteří uměli tančit, ať už mládenci nebo děvčata, učili neumělé. Z přástev dost manželství, ne nucených, mělo původ. Tím nechci tvrdit, že jsme byli sami ctnostní andělé. I z naší přástvy jedno pěkné, za mlada slušné děvče se zvrhlo později na veřejnou nevěstku, tak zvanou šancovku.

Jeden z naší přástvy, vážný kandidát manželství, nechtěl asi, jak se říká, kupovat zajíce v pytli. I zůstal u své nastávající, která bydlila v domě, kam

jsme chodili do přástvy, a tam na půdě s ní spal. Tomu jsme za pomoci hospodáře sebrali kalhoty, vůbec celý oblek a donesli to do bytu jeho rodičů v starověském návsí. Dřevěný ten dům měl starobylá okna bez pantů, s jednou šoupací vyhlídkou. Tou jsme pozdě v noci tiše vhodili šatstvo právě na jeho postel. Bylo asi překvapení rodičů, když ráno viděli na posteli oblek místo syna. A ještě větší zajisté bylo překvapení probuzených milenců, když oblek galánečka nebylo lze nalézt! Nezbylo jiné pomoci, nežli přiznat se k fraji a nehodě, a požádat hospodáře o zapůjčení obleku, ačkoli hospodář byl postavy menší než postižený frejří.

Štědrovečerní věštby

Chodívá děvče, které chce budoucnost vědět, naslouchat do mēdence čili kamnovce, ozvěnu vody, v které chce slyšeti rozličné zvuky, čím její manžel bude. Slyší-li hlas myslivecké trubky: myslivcem, kovadliny: kováfem. Slyší-li veselý pochod, slyší hudbu svou svatební, ten rok prý se vdá. Pakli smuteční, zemře do roka. Což se již opravdu stalo. Jedno zvědavé děvče také naslouchalo do kamnovce, pak ustavičně chřadlo, ač bylo dříve silné, zdravé, až zemřelo. Před smrtí vyzradilo, že slyšelo v mēdenci smuteční pochod.

Štědrovečerní pověry z Podkrkonoší

Vezmeš-li při svatovečeři tři jablka a rozřízneš-li je, můžeš další svůj život aneb smrt předvídati. Objeví-li

se totiž hvězda z jader v rozříznutém jablku, nemusíš se smrti báti, budeš ještě dlouho živ. Spatříš-li však křížek v jablku, nemusíš se již více se světem radovat, neboť v témže roce zemřeš.

Svítlí-li o půlnoční mši hodně hvězdíček, ponесou v příštím roce slepice hodně vajíček. Když v tu noc je větrno, lesy hučí, budou krávy hodně dojit!

Kdo o Štědrém večeru pije kořalku, toho prý v létě neštípnou komáři.

Po štědré večeři vezmou cibuli a sloupnou z ní 12 dužnatých obalů, které postaví do řady, značící 12 měsíců. Na každou slupku nasype se trochu soli a nechá tak přes noc. Před polednem na Hod boží to prohlízejí a podle vlhkosti soli na slupce

soudí hospodáři o vlhkosti jednotlivých měsíců.

Rozsvítí-li se na Štědrý večer dříve u chudého souseda než u bohatého, budou tam míti množství blech.

Od narození Páně do svátku Tří králů pozorují se dni, t. j. počasí těch dnů. Dle toho pak paralelně se hádá, jaké bude počasí v měsících na 12 dnů těch připadajících (tzv. křtění měsíců).

(E. Navrátil, 1892)

Svobodná dívka vyhodí z levé nohy do výše střevíc; na kterou stranu střevíc padne, odtud přijde ženich. Hází lžice ke dveřím a pozorují, kam se lžice obrátí částí rozšířenou; otamtud přijde ženich.

Při louskání ořechův odloží se stranou 12 celých skořápek ořechových, pod něž na suché prkénko se nasype sůl. Ku každé skořápce se napíše jméno některého měsíce, načež skořápky se uloží až do Nového roku. Na Nový rok při obědě se skořápky opět vynesou; je-li pod tou kterou skořápkou, jež má jméno některého měsíce, sůl suchá, bude i v tom měsíci suché počasí a naopak.

(z krajiny Železnobrodské, Alb. Hrádek, 1892)

Když se upečou první koláče, jde čeledín koláč sníst do konírny, druhý zas do chléva, třetí na zahradu, aby se dobytek dařil a aby bylo hodně ovoce.

Když se setmí, jde hospodyně zvat včeliček, ptáků, stromů, slepic, dobytka a všech živočichů na večeři.

Pod stůl dají se sekery křížem a každý si na ně položí nohy, aby se v budoucím roce nepořezal.

(Eleonora Prášilová, Turnovsko, 1892)

Z ořechů o štědrovečerní večeři rozlousknou se tři na zkoušku. Byl-li první černý, umřeš letos, ostatní buď věštbu tu dosvědčí, nebo, jsou-li zdravé, dávají naději lepší. Z rozlouskaných ořechů házejí dívky slupky před dům, věříce, že z té strany dostaví se jim milenec, z které strany pes poté zaštekne.

(F. Popelka, Semilsko, 1892)

Když se o Štědrém večeru dává každé kravičce a ostatnímu dobytku

po jednom ořechu, jablku a ode všeho jídla štědrovečerního, aby pěkný byl, musí se při tom říci: „Nadě! Pán Bůh“ – sice by to málo pomohlo.

(Božena Jarošová, Vrchy u Turnova, 1892)

SILVESTR

I k poslednímu dni roku se v našich horách vázaly různé zvyky a pověry. Kdo na silvestra (31. 12.) něco polámal, v příštím roce zemřel. Dvanáct půlnočních úderů zvonu představovalo dvanáct měsíců následujícího roku. Pokud některý z úderů slyšíme slabě nebo vůbec, pak budeme v příslušném měsíci těžce nemocní nebo dokonce zemřeme. Současně je tento den slaven různou zábavou v radostném kruhu. O půlnoci následuje vzájemné přání k novému roku. Silvestr v Krkonoších na počátku 21. století se též nese ve znamení bouřlivých oslav a bujarých večírků, kdy rekreatanti i místní obyvatelé vítají příchod nového roku převážně celovečerními přípítky na zdraví a odpalováním zábavné pyrotechniky.

ZVYKY A POVĚRY SPOJENÉ SE JMENINAMI

Drobky z prostředí nejdřív německé a poté české části regionu vypovídají o situaci na přelomu 19. a 20. století.

Na Margaretu (13. července) se sbírají borůvky, suší se a uschovejí se jako léčivý prostředek.

Na sv. Martina (11. listopadu) je tradičním pokrmem svatomartinská husa.

Den svaté Cecílie (22. listopadu) slaví příznivci hudby. Zvláště svátečně se tento den slavil na místech s kostelem.

Na Andrease (29. listopadu) večer byl zvláště příznivý čas pro nahlédnutí do budoucnosti. Všeobecně známé je lití olova. Rozpuštěné olovo se nalije do studené vody a vzniklé tvary představují budoucnost.

Na svatého Blažeje (3. února) nosily báby k posvěcení housky a potom je prodávaly jako svěcené blažejevské housky, aby toho, kdo si housku koupil, nebolelo v krku. Také kněz tento den přikládal lidem na krk nevelký šátek a při tom dal dotyčnému člověku požehnání. Potom ho prý nebolelo v krku.

Mimo pouti chodili lidé také s procesím na svatého Marka (25. dubna) za vedení faráře do polí a prosili Boha za dobrou úrodu. Při tom se stavili

u blízké sochy některého svatého, kde se modlili. Také se choďovalo s procesím o Křížových dnech (tři po sobě jdoucí dny v týdnu – pondělí, úterý, středa – po páté neděli velikonoční) a to zrána po všechny tři dny. Toho se obyčejně také účastnily školní děti. Přes Stanový chodívali lidé za letního času takřka týden co týden do Bozkova, poutnického místa. Když šlo přes Stanový procesí, zvoník zvonil obecním zvonkem.

Na svatýho Matěje (24. 2.) holky douven a poslouchaj zpíuat ptáky. Dyž slyší vránu, že doustane udouce, a dyž slyší iný ptáky, tak že mládence.

Na svatýho Ambrože (7. 12.) se modlej před spaním, aby se nim v noci zdálo vo milým: „Svatý Ambroži, dej mně věděni vo mym mužil!“ A co se nim zdálo, tak jako to uhdilo.

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

OSTATNÍ ZVYKY A POVĚRY

Celá řada dalších zvyků, pověr, pořekadel a pranostik nesouvisela s konkrétními daty, ale s běžnými událostmi života. Svátečními i obyčejnými, veselými i smutnými, kladnými i zápornými. V závěru přenecháme slovo výpovědím pamětníků z roku 1923.

Narození dítěte, svatba a pohřeb

Dyž se dítě narodí a přijdou vode křtu, mažou ho medem, to že ho maj lidi rádi.

Kmotra má se nevychcat, dyž jde ke křtu, to že se to dítě poscává.

Kmotra, dyž přijdou vode křtu, má perštama utlačit' do těch tvářiček a zůstanou ty dulky.

(Marie Melichová, 85 let, Paseky)

Šestinedělky, aby jim tá divoká žena nezhadlila robje, to musila tříkrálová voda bejt' celej rok. To se vykropilo vode dveři až nahóru kolem dokola. To se udál věchyteček slámy a to se pořád kropilo. „Ve jménu bžím, ve jménu bžím.“

Dyž má dítě narozený znameni, tak ho maj medem pomazať.

(paní Nechanická, 82 let, Jestřabí)

O svatebním veselí dostali oba novomanželé po skrojku chleba. Skrojky si

uložili a poznamenali si, který komu patří. Ten, kterému skrojek dřívě zplsnivěl, měl dle tradice dřív umřít.

Při voddaucich, dyž svičky hořaly a jedna hořala touž a jedna miň, tak dyž na ty straně, co neujesta byla, hořala miň, vona dřiu umřela, a dyž na ty straně, co ženich, tak ženich dřiu umřel.

Dyž perši vo svarbě, říká se, že neujesta pláče, potom dyž spolu sou, to se nic nevede.

(Marie Míšková, 88 let, Jablonec n. Jizerou)

Před tím dnem, dyž měl bejt' pořeb něde, tak bylo zpíuani navečír. Sešli se spěuáci, keří choději na pořeb, a vodzpívali němu ty pořebni písně a na drugej den byl pořeb. Říkali tomu zpíuáni.

(Aug. Štěpánek, tkadlec z Pasek, 83let)

Zvyky a pověry týkající se hospodářských zvířat

To se muselo do setnice s dobyt看 práuě koupeným, a to se dalo drobínek sena na peřinku a dyž se vysral a vychcal, to že se daří takový houado, to byli eště rač.

Sou taky bylyiny, že dyž přes ně přeneše mlíko, vydojeji vod dobytčete kreu místo mlíka.

(Marie Melichová, 85 let, Paseky)

—◇—
Dála sem jednomu místě a ten hospodář říkal: „Támhle u nás ve Lhotce to prej vám je čloujek, tomu až vodzvoni, ten nebude mít lehkou zem.“ Tam že dyž šel někdo vokolo a byl dobytek, jak se pásáual venky, to dyby se chtěl na hospodáři pomstít, tak to bylo hned, jak kouk! Jednou s jedním sousedem měl boj, a co von neudělal!

Vona tá kráva, jen šel kolem ni, jen prej ji takle popleskal a už večír tá kráva dojila kreu a prej: „Vidíš, tatíku, tys poudal, že ji popleskal Kuderna po zadku, a já nadojila tolik kerve, to do Návaroua se musíš jít' zeptat.“ No tak von šel. A prej: „Já ti povím, do stodoly dej provaz nehde k trámu, aby do toho moh zadrhnout' lochtuší, a se ženou děte a dojte, každej vemte dva ušty a táhejte hodně! A tu vona nebo von přide a bude vás pěkně prosit.“ A von přišel, ten jistej, a pro Boha prosil, aby přestali. Tak už ráno bylo mlíko vobyčejný! To vypravoval hospodář.

(Františka Tomšová, 69 let, Sklenařice)

Na Matěje hnízda slepicum d'áli ze slámy, že slepice nezanášej.

Na Velkej pátek dávaj kolo z pobřisel a dávaj žrát' z toho a slepice taky nezanášej.

Dyž se slepice koupí, točí se s ní vokolo ternože u stolu a vona neuteče. A eště z kamnovce třikrát potřit vodou.

(František Tomáš, 56 let, Jestřabí)

—◇—
Říkali, dyž někomu kráva začala míř dojit, že nim něhdo čaruje. Proto zas měli sjecenou vodu. To nejdřiu na Štědrej deň vykropili kvečerou vokolo domu, ve sennici, chlíuje, pak i pole. A potom zas Zelenej štvrtke taky kvečerou a potom zase Bílou sobotu vykropili šechno, aby Pámbu chránil vode ušeho zlýho.

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

Počasí a ostatní zvyky

Staří věřili taky, že dyž uhodí blesk, že to letí železnej klín do země rozžauenej. Práuě proto to d'álo tu čáru.

Pod práh, kady se chodí, tak tam se dávalo vocel, starej serp nebo kúsu, a ten čarodeník už neměl moc čarovat, dyž přestoupil tu vocel.

Antoška, dyž prodávala mlíko, tak dycky smočila v tom klíč, aby něhdo ni neučaroval.

Dyž něhdo něco někomu ukrat, a ten, komu to ukrat, tu tlápu (stopu v hlíně) vyřiz a dal do kominu, tak věd'ali, hdo to ukrat. Jak ch komině tá hlina schla, tak ta noha taky schla.

(Aug. Štěpánek, tkadlec z Pasek, 83let)

*Naše babička i kroupy zažehnala,
a dyž neperšalo, taky udála. Dyž
neperšiuvalo, tak ze třech pecich,
z každý iný pece, tři dvířka pece sme
nesli do sednice, a to do třetího dne
spustilo, poperšalo.*

(Marie Melichová, 85 let, Paseky)

*Dyž bejvala bouřka, měli hromničný
svíčky. A než se počínala bouřka, tak
se hromničná svíčka rozsvítila. Muj
nebožtik táta to dál. Tříkrát do kamen
svouk, ten dejm rozhání mraky, a tři-
krát každým voknem svouk svíčku, aby
se z ni začedilo, a tříkrát dveřma
domácima. A von ten dejm rozehnal
mraky a bez uškodění.*

*Dyž byl velikej víter, míval tatínek sje-
ceny kočičky. A ty kočičky, dyž bylo
poujetří, dal do pece a páčil je a při tom
se modlil, aby se ten víter utišil. A tak
se krásně víter utišil. Před časy hrozně
byli lidi pobožní, šechno se mollitbou
přemáhalo.*

*Kerej strom nenes ovoce, tak kerý
zvíře chcíplo, tak se tam zakopalo.
Řeklo se: „Tále naše jabloň už dámno
neměla ovoce, patří tam něco zako-
pať.“ Tak se k tomu stromu zakopalo.
To sama pamatuju, to skutečně bylo
dobrý udělat’.*

*Dyž se večír zdá, že se meje, to je
zkušená věc, že se udává nebo žení.*

*Dyž bylo někomu nekalo, řeklo se:
„Di se vomejt vodou z huby nebo pra-
menitou vodou!“ Nebo vešel na kří-
žouku a na křížový cestě se vomyl,
že to samo přejde.*

*Ten večír před Filipem a Jakubem
(z 30. 4. na 1. 5.), to táta chtířel a to
tak čarodějnice vodháněli. To prej sme
dali těm čarodějnicim! A to vykropili
ve senici, vokolo domu a na půdě, to
nic že neučaruje.*

(Marie Vondrová, 68 let, Zabylý)

Použitá literatura a zdroje:

DĚDOVSKÝ, D. *Svatojánská postýlka. Osudy nadílkového obřadu ve 20. století v Podkrkonoší*. In: Folia Ethnografica 45/2, 2011, str. 127–146

DEMUTH, J. *Der politische Bezirk Trautenau. Gerichtsbezirke: Trautenau, Marschendorf, Schatzlar und Eipel*. Verlag des Trautenauer Bezirkslehrer Vereins, Trautenau 1901

FLOUSEK a kol. *Krkonoše, příroda, historie, život*. Baset, Praha 2007

JAKOUBĚOVÁ, V. *V babiččině kuchyni od Tří Králů do Vánoc. Lidové obyčeje a lidová strava Pojizeří*. Muzeum Českého ráje v Turnově, Turnov 2009

JÍLEK-OBERPFALCER, F. *Jak žili naši otcové. Mezi písmáky pod Krkonošemi*. Josef Krbal, Vrchlabí 1946

JIRASEK, F. J. *Volks- und Heimatkunde des politischen Bezirkes Hohenelbe und der deutschen Gemeinden der im Westen angrenzenden Gerichtsbezirke Neupakau und Starkenbach*. Heimatkreis Hohenelbe, Hohenelbe 1915

STRÁNSKÝ, J. *Strašidla a čarování v Krkonoších*. Bor, Liberec 2014

ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Vyšehrad, Praha 1950

Časopis ČESKÝ LID

vyprávění krkonošských pamětníků

LIDOVÉ ZVYKY KRKONOŠ

Vydala Správa Krkonošského národního parku v roce 2015

Text: © Libor Dušek

Foto: © Kamila Antošová, Radek Drahný, Jakub Kašpar,
archiv Krkonošského muzea Správy KRNAP ve Vrchlabí
Grafická úprava: © 2123design s.r.o.

© 2015, Správa Krkonošského národního parku,
Dobrovského 3, 543 01 Vrchlabí

Vytištěno na recyklovaném papíře.

ISBN: 978-80-87706-71-8

112

SOS

150

HASIČI

155

LÉKAŘ

158

POLICIE

602 448 338 nebo **1210**

(+48) 985 nebo **601 100 300**

HORSKÁ SLUŽBA (CZ) / GOPR (PL)